

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

**ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԴԻՏՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ
ՀԱՅԵՐԵՆ ԳԻՏԱԿԱՆ ԼԵԶՈՒԻ ՄԱՍԻՆ**

Է.

(Ծայրանակութիւն)

24. — Էական կէտ մըն է եւրոպական մասսիկներու եւ աւարտներու հանդէպ պատշաճեցընել այնպիսի հայ վերջաւորութիւններ, որոնք գոնէ ընդհանուր իմաստին յարմար ըլլան — կամ հակառակ ու շփոթի իմաստ մը չտան, — եւ միւս կողմանէ բառերուն խորթ ու տարօրինակ երեւոյթ չընծայեն գոնէ որչափ կարելի է: Որովհետեւ ձշդիւ տարրաբանական կազմութեանց մէջ վերջինս յաճախ անխուսափելի է: Եթէ աչքէ անցընենք նոյն իսկ այն քանի մը վերջաւորութիւնները, զոր վերը յառաջ բերինք, պիտի տեսնենք որ անոնց հազիւ մէկ մասն հայերէն է: Մեծ մասն եւրոպական, աւելի ճիշդ ոսմանական (յատկապէս դաղղիկերէն) վերջաւորութիւններ են՝ որոնք կը կցուին հայ բառերուն¹: Զասոնք եւ վերը յառաջ բերուածները հարեւանցի ալ նկատելով կը տեսնենք որ գործածուած մասնիկներէն հազիւ մէկ քանին որոշ ու անշփոթելի են: Մեծ մասն իրարու այնպէս մերձաւոր են որ առանձին մտադրութիւն պէտք է զանազանելու համար: Ասի թերութիւն մըն է, որմէ պէտք էր խորշիլ եւ դժուար չէր. — այնչափ մէծ թուով բառավերջեր ունինք մեր լեզուի մէջ: Օրենսակի համար Ք ի գրածը ՚-իր = -ine յարմար չէ: Որովհետեւ նախ ասի կը նոյնանայ ՚-իթ աւարտին հետ, զոր ուրիշները ՚-իր կը գրեն, եւ երկրորդ՝ ՚-

¹ Ցիշենք իրեւ ուրիշ օրինակ մը, — առանց իւլիւր ընելու թէ այս բառերէն գոնէ մաս մ'առհասարակ լաւ էր թարգմանել հայերէնի պատփախ ձեւերով: Կնդրույթ (գերմ. Bensoe, գլ. benjoin) բառէն կազմուած են ի միջի սցլը՝ կնդրու (անգլ. benzal 2, իսկ Ք ուրիշ բառերու մէջ՝ -ան): — Կնդրէն (Լ), կնդրէնի (Ք, benzene, ՚-ը բնական կնդրուկ), — կնդրուուր (Լ), կնդրէն (Ք, 2 benzile եւն, իսկ benzyle ՚-ը կնդրէնի, ուրիշ տեղ յաճախ ՚-իւ). — կնդրէն (Ք, 2 benzine), — կնդրուուլ (Լ), կնդրուն (Լ, benzol, 2 ուրիշ տեղ յաճախ ՚-իւ). — կնդրուլ (Լ, benzoline), — կնդրէն, կնդրէն (Լ, Ք եւն, benzene). — կնդրուուր (Լ), կնդրէնին (Ք, եւն, 2 կնդրածին, benzoyle). — կնդրուուր (Լ, benzylène), — կնդրուուր (Լ, benzylidène). — եւ բազմաթիւ նման ուրիշ ձեւեր ուրոց մէջ յատկապէս յիշուելու են նաև՝ կնդրէնուուր (Լ, benzényle). — կնդրէնուր (Ք, 2), կնդրուր (Լ, benzoate). — կնդրէն (Լ), կնդրէնուր (Ք, 2 benzoin): — կնդրէն (Լ, benzidine, 2 կնդրունին եւն):

Հարկէ պիտի շփոթուի արեւմոտահայ հնչմամբ նաեւ ՚-իթ հետ: Անոր համար՝ երբ օրինակի համար ամուս Ք դրէ ՚-ամէրն, պէտք է որ դիւրաւ շփոթի ամիգի հետ (Ք ՚-ամէրն): Վերջինս ՚-ամէրն կը դրեն նաեւ Լ եւ 2: 2 բաց աստի կազմած է ՚-օշակիրն, իսկ առաջինը կը դրէ ՚-ամէրն (Լ չունի այս բառն՝ այն իմաստով): Գոնէ նուազ շփոթութեան պատճառ է amidine գրել ՚-օուլայիկի, բայց ամյամինը Ք դրած է ՚-օուլայիկի եւ վերջինը՝ ՚-օուլայիկի. Լ ՚-օուլէն եւ վերջինը՝ ՚-օուլայիկինն):

Այսպէս յաճախ գործածուած մն եւ քն մասնիկները (-ine-, -ène) ընտրուած են, որովհետեւ նման են գաղղիականաց, բայց արդ միւս կողմանէ հայ մասնիկներու աւարտներ ալ ունինք նոյն ձեւերով: Ուստի ասոնք հայերէնի մէջ չունին այն անշփոթելի նկարագիրը, ինչպէս ունիր գոնէ բնածեւը, որ նախադաս ըլլալուն համար չէ ընդհանրացած, թէեւ յաճախ գործածուած ըլլայ: Այսպէս մինչեւ անդամ պարզ ՚-ծիստէն (գերմ. Kohlenstoff) բառին տեղ (Գ.Բ.), որ յամենայն գէպս ուղեղն է, Ք դրած է բնածեն-ի (= զղ. carbone), զոր ընդունած են նաեւ Լ, 2 եւն, որմէ ստեղծուած են ինչպէս բնածեն-ի (carbure) եւն՝ նոյնպէս զրածն-բնածեն-ի (2) կամ գոնէ աւելի պարզ ջրաբնածեն-ի (Լ, hydrocarbonate) եւ բազմաթիւ նմաններ: Տեսանք թէ -ալ վերջաւորութիւնը Ք փոխադրած է -ան, օրինակ chloral ՚-քլորուն (Ք եւն), բայց ՚-քլորուն (2), ՚-քլորուն եւ ՚-դաշտուն (Լ):

Անցողակի նկատենք թէ Լ արդէն սկսած է հայացընել նաեւ chloroրը գրելով՝ ՚-քլոր, ՚-լուն (նաեւ 2 chlorine ՚-քլորին, ՚-լուն), նկատի ունենալով այս յօյն բառին ՚-կանաչն (հմատ. ՚-կանաչն) իմաստը, որ կայ արդէն շատ բառերուն մէջ¹: Այս ճամբով օր մը նաեւ chrome, որ տակաւին կը դրուի ՚-րում, թէերեւ թարգմանուիլ փորձուի օրինակի համար երկ բառով, քանի որ յօյն բառը կը նշանակէ ՚-երփին, դոյն, թէյրն (Լ եւն):

Զիարդ եւ իցէ -ալ աւարտի ան թարգմանութիւնը յարմար չէ: Որովհետեւ կայ նաեւ -առ աւարտ մը, օրինակ՝ méthane (՚-մէթ-ան, Լ, 2, բայց 2 նաեւ ՚-մօրակազն) հետեւաբար կրնայ դարձունքն է:

¹ Օրինակի համար chlorophylle (կանաչ եւ դերի բառերէ կազմուած) Ք դրած է բնածեն-կանաչն (նաեւ Լ, 2 եւն). Լ նաեւ դերի բնածեն-կանաչն, — նաեւ chlorose ՚-ն ՚-կանաչախտութիւն կը թարգմանէր (նաեւ 2), բայց Ք դրած է քուլուն, Լ ՚-քուլախտ, ի կարիէ Լ կցած նաեւ ՚-կանաչախտութիւն: Խնդիր չկայ թէ վերջնույթ համար լաւագույն է հայերէն ՚-դաշտունն եւ նաեւ անկէ յօրինուած բառ մը քանի թէ ՚-կանաչն -ու եւն:

ՃԵՄԼ շփոթութիւն պատճառել։ ԽԱԿ. ՕՊԵ աւարտը դրեթէ ամէնքը պահած են ռա (կամ -օն)։ ՄԵՐ ՆՈՐ ԼԵՂՈՒԻ մէջ վարժած ենք այս աւարտին՝ յօրինուած ըլլալով գաղղիականին համեմատ բազմաթիւ բառեր (օրինակ՝ “ԹԵՐԺԸՆ”, feuilleton եւն), եւ մինչդեռ մեր հին լեղուին մէջ ունինք -օն (+) (հմտութեան, գործուն, գործն, լուսուն, հին եւն, եւ հին չորսն շահագործուած է արդի սուրուէ բայարելու համար; Կրնանք գտնել բառեր ռա, ոչ միայն այնպիսիներ, որոնց այդ բառավիրը մասնկական ըլլալու չէ կամ գոնէ յայտնի չէ (հմտութեան, գործուն, առան եւն). այլ նաեւ իրական աւարտով քանի մը բառեր, օրինակ՝ գրուած նաեւ անշնորուն, թէեւ շատ աւելի յաճախ անշնորուն եւն։ Ի միջ այլոց արդէն “Առձեռն”, ի մէջ մտած է բրդոն, ծանօթ գաւառականը, ի հարկէ աւելի յաճախ բրդոն ձեւով, նաեւ գրելու (Ամառ. 120)։ Զարմանալի եղանակաւ նոյն վերջաւորութիւնը բաւական յաճախադէպէ է մեր գաւառականաց մէջ։ Ինչպէս արդէն յիշեցինք լին (§ 14), նոյնպիսի են օրինակի համար հունդ՝ գաճի, ցելի)։ ՏԻՇՆ (սղցով կտրած կարծ փայտեր), բէկն (խուլ ձայն փորէ), պարզն (քամոց), պարեկն (արտի թումբ) եւն։ Ճիշդ խօսելով կը զարմանանք որ և այս օպէ չէ փոխած մեր լեղուի մէջ իրապէս կենդանի ռա, մասնկի ձեւին, ինչպէս ըրած է, ռուլ = ol, ռուզ = ose եւն։

25. — Լ ստեղծած է ի միջի այլոց երեք ձեւեր, որոնք նոր երեւոյթ մը կու տան այնպէս յօրինած անթիւ բառերուն, այսինքն՝ ռուզ = yle, ռուզ = ose, ռուլ = ol. 2 ալ ընդունած է յասամբ այս ձեւերը, բայց նաեւ առաջինն ու վերջինը յաճախ կը գրէ պարզապէս իւ եւ ռուլ։ Առաջինը, որուն մասին վերը խօսեցանք, և թարգմանած է յաճախ նաեւ հիմ անդ կամ անդ կամ այլապէտ, եւ իրը պարզ ձեւ ռուզ, յաճախ երբ ամերջը բառը փոխ առած է նաեւ իւ։ Այսպէս իսուրեալ (allyle, 2 “խստորածին ըստ Ք.”)։ ռուզ = amyle, նաեւ “օուլ, ցքօուլ”, 2 “օուլայէն”, Ք “օուլայէն”).

¹ Հմտութիւն այս եւ բազմաթիւ բառեր Ամսառունուց եւ Անունակի քով։ Ասոնցմէ ուսանք ծագած են հիմ էնդ վերջաւորութիւններ, օրինակ՝ հերու եւ իւրիւն = “չերիւն” (Ամառ., էջ 396)։ Ի միջի այլոց կայ է իւն, որ կարծես յօր lithos (քար) բառն ըլլայ՝ հյց. ձեւով։ Սակայն իմաստը տարբեր է, այսինքն՝ սերկաթից եւ պղնձից ձուլմած, մէր փոս, քառակուսի փոքր գործիք, որը գնում են ջաղացի ասկու քառակուսի փոքր քերար քարե եղած ըլլալ (Ամառ., էջ 248), ուստի երբեմն կրնար քարե եղած ըլլալ (Ամառ., էջ 270)։

— բուրկ (butyle, Ք, 1, 2, բայց 2 նաեւ “ինդիլ”)։ — այդունուր (capryle, հմմա. caprylène այժողիսոն Ք, 2. իսկ 1. “այծողէն եւն”). — ինդուր (cétyle, Ք, 2 “կիտատարր”, 2 նաեւ “կիտիլ”). — էլայլ (élayle). — բուրկունուր եւ բուրկուն (formyle, 2 “բուրկլ”). — լեզունուր (indoxyde, 2 “լեզունունէլ”). — յանուր (cacodyle, Ք, 2 “չարիկլթ”, 2 նաեւ “ժանուսունին”). — լակտուր (lactyle, 2 “կրեսիլ”). — մալոնուր եւ մալոն (malonyle, բայց malonate անձորդկատ, որով 2 “մալոնիլ”). շուրջուր եւ յուրիկ (myricyle, 2 “միւրիկիլ”), xylyle. — պայտուր, փայտանիթ (լ. xylyle, իսկ 2 “փայտիլ”). եւ նմաններ։

Արդ խնդիր չկայ թէ հիմ անդ, անդ յաջող թարգմանութիւններ են, — ոչ այնպէս՝ “ծէն”,¹ —, բայց այսպէս կարելի է գրել, երբ բառն աւանձինն կը գործածուի։ Բարդութեանց մէջ անհնար է այսպէս գրել։ Այս պարագային լ. կամ ռուզ կը գրէ (օրինակ. naphtyle, “նաւթուստ, նաւթահիւթ”, naphtylamine, “նաւթուստամին” եւն) կամ մասնաւնդ երկար բարդութեանց մէջ՝ կը պահէ եւրոպական ձեւը (օր. méthylphénol, “մեթիլիֆենոլ” եւն)։ Անշուշտ բարի կամքով մ’այս ռուզ հայ մասնիկ մը կրնանք համարիլ (հմտութեան գալուստ, կորուստ եւն), բայց թէ ինչ նկատումով ընտրած է լ. ճիշդ այս վերջաւորութիւնը, “որ տարրաբանական իմաստին հետ կապ մը չունի, յայտնի չէ։ Արդեօք լ. վերաստ, հեռուստ, բայց ռուզ եւն բառավերներու իմաստէն նմանութիւն մը գտած ըլլայ քիմիական այս արմատներուն (radical) նկատմամբ, որոնցմէ կ’ածանցին շարք մը մարմիններ։

Աւելի անգտանելի է թէ լ. ինչու օլ մասնիկ փոխած է ռուլ, որով ծագած են յամենայն գեպս ոչ միշտ գեղցիկ բառածեւեր. օրինակ՝ շամուն եւ շամուն (cyménol, cymol, 2 “չամանուն”), ռենուլ (flavol, 2 “գեղնուն”), բերեկ (furfurole, “թերեկիւն”, Ք, 2, բայց 2 նաեւ թերեկ), ալոլ (salol, ալուլ)

¹ Լ առ չէ ծին անոր համար որ ասի վերապահուելու է -ցեն բառին, ինչպէս բնական է, եւ կը գրէ նաեւ Ք (հմտութեան մեջ աւածին, ջրածին, խածածին) ցյանոցէն եւն։ Երբեք լաւ չէ երկու տարբեր բառածեւեր միեւնոյն բառով փոխադրել։ Աւելի տարօրինակ է Գ, որ ընթունելով ալ եւրոպական բառերս աղլ, բաւուլ, իթլ, եւլիլ (hexyle, պղնձանիւթն), հերլ (méthyle, մեթիլ կամ յըթէնիթ), պրուլ, իրը թէ արդէն այս բառերը չունենացին ուղարքութեան մակաւ իւղի գործունեալ է, իւղի լազին, եւլիլազին, եւլիլազին, եւլիլազին, պրուլազին եւն (Ք, 19 եւն)։

2 "աղոլու")¹. — Ավանել եւ սորցուլ (thymol, Ք "ծովուրուլ"), 2 "ուրցուլու"). — Բայց գայտիւն (xylol). — Ժիշելու համար քանի մը կարճ բառերու:

Կարելի է անշուշտ նոյնպէս բարի կամքով մը նաեւ այս ուղղ գտնել հայ բառերու աւարտը (հմմտ. թաթուլ, կափուլ եւն): Բայց յամենայն գէպս կենդանի աւարտ մը չէ. իրապէս կենդանի է միայն բայտավերջը (հմմտ. թողուլ, առնուլ եւն), որ հոս ի նկատի չի կրնար առնուիլ: Երբ պիտի առնուի եւրոպ. աւարտը, աւելիլաւ է պահել ուղ, քան փոխել ուղ, որ ամենեւին առաւելութիւն մը չունի:

Աւելի հայերէն է ուղ = -օօօ (հմմտ. մեր հին ուց եւ ուղ+): Արդ -օօօ սովորական յոյն (եւ յունալատին) գոյականակերտ մըն է (-օսիս), որուն կը համապատասխանեն հայ ուղեւն, ուղեւն, այսուհետեւ ամէն կարգի բառերու մէջ, բայց նաեւ ուրիշ բառեր ինչպէս արդէն տեսանք (méthamorphose փոխածեւութիւն եւն. chlorose դալուկն կամ "կանաչախտութիւն" եւն): Բժշկական բառերու մէջ այժմ յաճախ կը գրուի միայն ամիս, որ. tuberculose (ԳԲ այտուցախտութիւն. Ք, 2 լաւ եւս, "դալուրիտ", իսկ 2 "հիւծախտ", աւելի phtisie է. և նորանշան բառով "աղպախտ"), բայց թէ օրինակի համար hypnose միայն "քնախտ" (Լ, 2) բառով թարգմանել բառական ըլլայ, խնդիր մըն է: Յամենայն գէպս 2 լաւ եւս դրած է իրը բժշկական բառ անդդ. narcosis "թմրութիւն", — իսկ և նաեւ հոս (narcose) "թմբութիւն": Այսպէս դրած է և բոլոր քիմիական բառերը, եւ 2 յայսմ յաճախ հետեւած է, բայց ոչ միշտ: Օրինակ՝ cellulose, և դրած է "սորցուց", խորշանիւթ (= Ք, 2), բուօալիւր. — dextrose "աջուց" (Լ, 2). — Galactose "կաթնուց" (Լ, 2, բայց նաեւ 2 եւ Ք "կաթնանիւթ"). իսկ lactose և "կաթնին, կաթնաշաքար", 2 "կաթնուց, կաթնաշաքար", Ք "շաքար կաթն"), — maltose "կասկուց" (Լ, 2). — saccharose "շաքարուց" (Լ), եւ նմաններ, թէեւ կան քանի մը բառեր ալ տարբեր կերպով կազմուած, օրինակ՝ formose "մընաշաքար" (Լ):

Յայտնի չէ թէ ինչըն արդեօք ընտրած է և այս ուղ, եւ թէ արդեօք -օօօ եւ ուղ ձեւերու

¹ "Ըլուց եւն դժուարաւ ուղել կազմուած ըլլայ, բառին հիմն ուղել թէ լու. sal (աղ) է, աղլ լու. salix (սուրէ), ուստի salicyle. (Ք "ուսենիւթ", Ք "ուսառածին", և "ուսունի, ուսենաշիւթ"). եւ իրապէս salol ածանց է ուսենաթթուի կամ ուսենաթթուի (գերմ. Salizilsäure, գլ. acide salicylique, 2 "ուսռական թթուուան", և "ուսռառամաթեան" բաղադրուած գենուլ մը հետ, եւ բառ կաշնաթթեան Աւսիհաթթու - Փենիլթթերն է (գերմ. Salizylsäure - Phenyläther): Անդ համար և փոխելու եր սուռուլոյ, 2 "սուռուլոյ" իրենց ընտրած ձեւերով: — Զանց կը սենենք փոխադրութեանց մասին ալ դիտութիւններ ընել:

Նմանութիւնն ըլլայ պատճառը: Ունինք հայ ուց (+), ինչպէս այտուց, ուռուց եւն, բայց նաեւ ուղ (+), օր. զայրուց, խայտուց, պիսակուց, կտղուց, մուլուց, լայնուց եւն: Բայց այս ուղ (+) աւելի սակաւդէպ է, մինչ սովորական է ուց, մանաւանդիր ածականակերտ: Մեր գաւառականաց մէկ մասին մէջ ալ ունինք. ուղ (+) վերջաւորութեամբ բառեր: Հաւկթի ուղնուց մտած է արդէն նաեւ "Առանուննի բառաշաբթին մէջ. բայց տակաւին ոչ՝ ճերմուցը: Բաւական տարածուած է ժամուց: Այս կարգի են՝ կաթի ուրուց (հաստաեր). մսի գնդուց մասը (կակուղը, առանց ոսկիի) եւն: Բայց նաեւ ասոնց մէկ մասին ծագութը տարբեր է. եւ երեւանի "ուռուցն իրը սուսէնների անտառ", յայտնապէս ուռուց է, եւ ժամուցի քով կայ ժամուց. եւ ինչպէս լորոց կը հնչուի նաեւ լորեց ձեւով, նոյնպէս ուռուցն եղած է ոսուեց եւն, եւ ուց՝ այլեւայլ գաւառաց մէջ յաճախ կը հնչուի ուղ (հմմտ. հանգուց — "հանգուցն եւն"): Մշոյ այրուց (այրուած տեղը, այրոց՝ երուց+), ունի իւր համեմատականը՝ երեւաննեան այրուց (հիւանդագին տապ, Ամատունի երուց եւ երուց+, բաւուց եւն), իսկ խոտրջուց երուց "հրդեհն նշանակութեամբ է (հմմտ. այրուց, այրուծ եւն): Իսկ "բերնուցն (բերանացի), եկուց (վաղը) եւ նման ձեւեր արդէն ունի մեր հին լեզուն (այրուց, մերկուց եւն): Քննելի կը մնայ խոտրջուց բունիւց (ամանի մը բլդակածեւը՝ բունիւց, բեւեռի եւ մալուխի ծայրը). որովհետեւ թերեւս բարդութիւն մը կընար ըլլալ իւց բառով, զոր ունին ուրեւ գաւառականք ալ (Ամատունի, 369): Բայց որովհետեւ համազօր է նաեւ բունուուն՝ նոյն բարբառի ուղ աւարտով, կարելի թէ առաջինն ալ ըլլայ բունիւց-ուց, այսինքն՝ բուն բունիւց¹: Յամեմենայն գէպս այլեւայլ գաւառներու մէջ այս ուղ (+)

¹ Ամատունէ շունի երեւ. ուռուց բառը, ինչպէս ընի միւս բառերուն մէկ մասը. բայց ունի այրուց+, երուց, ժամուց-ժամուց եւ արուց-լորեց եւն (կարույց գիւղերը եւն աւելի լորոց+ ձեւը կը գործածէն): Միւս բառերը՝ հմմտ, Ամատուն, իւրաքանչիւր տեղը: — Խոտրջուցին գեղուցցի կը բաւ բուն (Ամատունի, 369): Բայց բառի սակաւդէպ է սունի եւն բառու առանց գաւառականէ բառածեսէ (կարույց գիւղիւր), որ անշունը բունուուն եւն բառերու արմատն է: Գիւղ գործածուած բունուուն աւելի համարկիթ ամբողջ ներքինն է: Նոյն գաւառականն իւր գաղաքարչական ու անարգական կը գործածէ ուսւ, ուսւ, ուսւ ձեւերը: Թառուց (թագուէհիւր), Մելուն (Մելունի) եւն, բայց պատճառը՝ գէւ պառաւ, գրբուն՝ ֆատա եւն: — Ըստվուլ Ծուշան, Թաթուն՝ թագեսու եւն. Բուտպուն (մողի) եւն: — Գուռուն, Գայիանէ, Նանեսուն՝ Նունէ եւն, բայց գրբուն՝ փոքր գմակ, գուռուն՝ փոքր շազգամ եւն: — Եսէուլ՝ Եսգինէ, Խոտրջուց, բայց աղլու, Խոտրջուց եւն՝ փոքր աղջիկի մանէ եւն, գուլալու՝ քնքոյլ մեծցուած աղայ եւն (հմմտ. Զ. Մատթ. Համեմատի արդէր տակաւին անտիպ): — Ուրիշ գաւառականաց մէջ ալ կան նմաններ, այլեւայլ ծագութը, օրինակ՝ բունուուն՝ բունուուն (Ամատունի, 198) եւն, բայց նաեւ Խոտրջուց (գաման, անդ՝ 608), դիւն (ակլոր, անդ՝ 1031) եւն:

աւելի տարածուած է քան որչափ կը նշանակեն
բառագրբերը: Իսկ ծագմանք՝ մասամբ - այց(+) է,
բայց աւելի՝ -այց(+), որ առաջ էնցում առած է:
ինչպէս բնական էր: Բաց աստի՛ քանի որ կար նաեւ
հին ռուց(+), նոյնը բնական է որ շարունակուեր
աւելի կամ նուազ տարածութեամբ: Մեր յիշած
ռու, ռու ձեւն ալ ըստ երեւութին արդէն հին էր
(հմատ. քորով, ճրժոռով, մողով, եւն, իսկ մողեավ
կոճիկով եւն բառերուն՝ էղ բառավերը տարածուած
է գաւառականաց մէջ):

26. — Կը յուսանք թէ մեր այս դիտողութիւնը չէ հասկցութիւն այն մտօք թէ բաւասէր մը տեսնելով այս ուշ մասնկան նմանութիւնն եւրապական աւարտի հետ՝ փորձէ նոյն ռճով բառակերտել (ուղղ = օՏԵ եւն): Եթէ խնդիրը այն միայն ըլլար՝ նման աւարտներ դանել մեր լեզուին մէջ, կարելի էր տակաւին, բացի վերցիշեալներէն, յաւելու ուրիշ շաբթ մ'ալ, օրինակի համար ցուի նման էլ (հմմտ. կաթէլ, տեսիլ եւն): Առեի նման ուղղ (հմմտ. թափուր, թաքթաքուր եւն, չհաշուելով ոյց եւ շատ աւելի յաճախքէպ մ'ալ մ'ալ ձեւերը). — Հատուկտիր կայ նաև էլի, քիչ մ'աւելի դաւառականաց մէջ (հմմտ. իւսուէլ, իւսուշեւլ) եւ քանի մը նման բառեր, գուռունէ՛ր փռան հաց եւն՝ տես Աճառէն): Խնդրական է սակայն այլեւայլ բառերու այս կարգէն ըլլալը, օրինակի համար՝ ուղիլ (թոժիւն եւ լսկոտ), քանի որ կայ նաև նյոյնիմաստ ուրիշի, կարելի է թէ կրկնաւոր մըն է, ինչպէս ունինք շաբթ մը հին ու նոր կրկնաւոր բառեր (հմմտ. իւնիլ, ունիլ, ունուն եւն): Այս կրկնաւորաց կարգէն են (— որոնց մասին ՀԲ. 1899, էջ 202 եւն —) Ընդհանրապէս կամ գոնէ ամենամեծ մասամբ մը լեզուին մէջ գտնուող ուղղ ու ողղ աւարտող բառերը, որոնք կրնային աւարտի մը տպաւորութիւն ընել, ինչպէս կրկնաւոր են մեր գաւառականաց մէջ յաճախ սիրուած նման ձեւերը՝ ուղղ ու ողղ (հմմտ. ուղլալ, լուղլալ, լուղլու, ուղլու եւն, տես Աճառեան եւ Աճառունի): Ցանցառ գտնուող բառակերտը ուղղ (հմմտ. շնիւլ եւն) այնպէս կազմուած է, ինչպէս կազմուած են անթիւ բառեր՝ հին ու նոր՝ ուղղ կերտով (հին՝ բեկդեմ, նոր՝ բգկդել եւն), որուն կազմութիւնը ծանօթ է (բուն՝ ուղղ, ուղղ, ուղղ եւն՝ ձեւերը): Մեր լեզուին իրական կենդանի աւարտները (ուղիլ, ուղիլ, ուղալ, ուղլ եւն), այնպէս բացցործ իմաստ մ'ունին, որ գժուարին պիտի ըլլայ շահագործել՝ ուղնը կրնանք ըսել մեր լեզուի շաբթ մ'ուրիշ աւարտներուն համար: Անշուշտ նպատակ չունի

օրինակի համար մեր -էլն աւարտին նմանութիւնը
համակըսել բարդ կազմութեանս հետ -ylène, եւ
+ցիէլն առըբեր իմաստ մը կու տար քան ասէ-
tylène, որ 2 թարդմանած է “քացիսելակ”, քաց-
խածնակ¹: Ի հարկէ կարելի էր ի վերջը օրինակի
համար Glycéroseի համար ըսել +ցիէլն, որ յա-
մենայն դէպս աւելի յոռի չէր ըլլար քան +լցրուց
(Լ): Բայց — թողովակ ալ բառիս բնիկ իմաստը, —
աւարտ մը պատշաճնու է ամէն բառի: Ըստ ինքեան
օլի համար կրնար մտածուիլ նաեւ մեր -էլ աւարտը
(հմտ. նաեւ ահեղ, զօրեղ եւն). Բայց այս վերջը
նոյնանալով մեր արդի հնչմամբ է-լ բառին հետ՝
շփոթութիւն կրնայ պատճառել. եւ +ցիէլ տար-
բեր իմաստ մը կրնար աալ քան ասէոլ (իսկ այն
բառերու մէջ՝ որ ծագած են oleum (իւղ, ձեթ)
բառէն կամ այն իմաստով են, արդէն պիտի
թարդմանուին է-լ, հմտ. pétrole, քարեւլ
քարձեթ եւն): Այսու հանդերձ +ցիէլն (արդէն
գոյութիւն ունեցող բառ մը), բոլորովին անյարմար
չէր թերեւս Glycoleի (Լ. քաղցրուլ, 2 քաղցրուլ),
որ թանձր ու քաղցրահամ ծորելի է: Սակայն կը
կրկնենք, աւարտ մը յարմար ըլլալու չէ միայն քանի
մը բառերու, այլ բովանդակ այն բառաշաբթին:

Մեր միտքն ուրեմն սխալ չհասկցուի: Մենք
նպատակ չունինք պաշտպանել Եւ, Եվն կամ
որեւէ ուրիշ աւարտի մը գործածութիւնը: Ուղե-
ցինք միայն մատնաշնչել թէ գիտական լեզուի մը
վերջնական կազմակերպութեան ատեն՝ աչքի
առջեւ ունենալու և լեզուի մ'ընձեռած ամէն մի-
ջացները եւ ոչ թէ կապուիլ միայն քանի մ'աւարտ-
ներու, որոնք այսպէս կամ պինդէս նմանութիւն
մ'ունին օտար (գործնականին՝ զաղլ.): Լեզուի
մ'աւարտներուն հետ: Այս տեսակիտով մեր լե-
զուն կը մատակարարէ տակաւին բազմաթիւ ձեւեր,
որոնք կրնային օգտագործուիլ: Ինչո՞ւ անտես եղած
էր ժամանակին մեր ուրիշ (հմատ. խառնուրդ, յա-
ռուրդ եւն, բառեր որոնք պէտք է որ գործածուին
տարրաբանութեան մէջ), որ արդէն ըստ կազմու-
թեան կը համապատասխանէ -առ, -իւ եւն ձեւե-
րու, եւ օրինակի համար՝ ծծմբուրդ յոռեղպէն ձեւ
մը չէր ըլլար քան որեւէ ուրիշ աւարտ մը: Եթե

Ի ԽՈՂ acétyle Զ գրած է "քացախիլ", քացախածին":
Ա վերջինս դրած է ըստ իւր կանոնի +աշխառութ, բայց աց-
տիլենը փոխանակ իւր ընտրած ոճոյն համեմատ "քաց-
ախածինի" գրելու, գրած է բուրովին անյարմար բառ մը
ալլէրագիպուղու, մինչ ածականը ացէտիլենիկ փոխդրած է
սաշխառադինային: Հի է "քացախածին" և "քացախածինակո"
դրած են արգելն Ք եւ Գ: — ԽՈՂ acétol եւ ացէտօլէ
Ք "քացախածին", նոյնակա Լ եւ 2: Միայն Լ ունի աց-
տօլը "քացախալյօ", քացիւալուծակո: Քանի որ այս վերջին
բառերը դեղագործական են Լ եւ Զ շն դրած իրենց սու-
եւ -ու ձեւ երը:

ածանցեալ մարմայ մը համար գաղղ. կ'ըսուի ճերին (գերմ. Derivat), ինչու չըսենք «ածանցութ» — վերջաւորութիւն մ'որ արդէն կը գործածուի ուրիշ պարագայից մէջ (Հմմտ. վերը եւն): Մեր գեղեցիկ եւ կարճ ոյն աւելի կրնար օդտագործուիլ այն դիպաց մէջ, երբ մենքն, ման եւն չեն կրնար ճշգրտիւ պատշաճիւ: Անոնք որ գրած են օրինակի համար համար համար culture բառի որոշ երանդ մը թարգմանելու համար, շատ յարմար ձեւ մը ստեղծած են: Այսպէս կազմուած են շարք մը գեղեցիկ բառեր: Եւ՝ յիշելու համար միայն վերը (§ 25) յառաջ բերուած երկու բառերը, Narcose անշուշ նաեւ «թմրութիւն», և (2), բայց վերաբուժական գործողութեան համար գործադրուած թմրաբերութեան կրնար պատշաճորէն յատկացուիլ նմայն եւ ասի լաւագոյն է քան կի ստեղծած «թմրուց»: Կայսպէս հրոսօթ բառի՝ բաց ի «քնախտ», առմանէ միւս առմանց համար կրնար ըսուիլ հանձոյն: Քանի որ արդէն hypnotisme եւն կը փոխադրուին «քնածութիւն», քնածութիւն, (Լնաեւ «քնածութիւն») եւն բառերով: Մեր նաեւ ըստ իմաստին յարմար -(մ)-եւ գործածած է քբացառաբար գրելով բեւելիւթ (térébénie, ինչպէս térébylène գրած է զարտուղաբար բեւելիւթէ): Բայց ինչ որ բացառաբար էր՝ կրնար կանոնաւոր պաշտօն մը ստանձնել, ինչպէս ասոնք՝ նոյնպէս շարք մ'ուրիշ աւարաները զորոնք կարելի չէ հս յառաջ բերել, եւ արդէն աւելորդ է մեր նպատակին համար:

Կոյն ճամբան շարունակած են նաեւ գաւառաբարաները, եւ օրինակի համար կազմած են լինուալ, քանի որ կար ազատաւուած, եւ քանի որ կար ազ եւ ազ (բոլորչի, գոլորչի, ուղելշ եւն), ստեղծած են՝ ազ (Հմմտ. գրթօւ, դանդարձ եւն, Ամառ. 159 եւն. Հմմտ. Ամառեան, 365): Կող բառէն յօրինած են իսպանյ (կեղեւն եւն), կողանյ, եւ ուրիշ իմաստով ինչպէս իսպան (իմունչ, Ամառ. 354), նոյնպէս գարձեալ իսպանճ, իսպանան (լազողի տեսակ, Ամառ. 5814, Հմմտ. 5889 եւն. եւ ուրիշներ). կամ դուռը բառեն՝ ինչպէս իսպանաւուած, նոյնպէս իսպան, իսպան (Ամառ. 155, — աւարել են՝ իսպան ճակատի խորշում, կամիա. եւ իսպան՝ չորցած, քաշուած, Ամառեան, 613) եւ նմաններ: Զիարդ եւ իցէ՝ թողլով այս բոլոր խնդիրները, ի վերջ օրինակ բերենք տակաւին աւարտ մը:

(Ծարութակելի):

Հ. Յ. ՑԱՇԵԼԱՆ

¹ Ա. պահած է սրեւեկնական, բայց առաջնորդ սրեւեկնական, իսկ տրեբենթիլե սրեւեկնական, բրեւեկնաչիւթու, տերեբենթիլե սրեւեկնական: Զ չէ գրած ասոնց համապատասխանող բառերը:

ԲԱՆԱԿԻՐԻ ՕՐԱԳՐԻՑ

Ա.

ՄԵՀՐՈՒԺԱՆ ԱՐԺՐՈՒՆՈՒՅԻ ԶԱՅՐՈՅԵԹԸ

Փաւստոս Բիւղանդը իւր «Պատմութեան» եւ գողը. ԽԴ. գլխում պատմելով չորրորդ գարի վերջին տասնամեակների հայպարսկական պատերազմների ու Մամիկոնեան-Արծրունի տոհմերի հակամարտութեան մասին՝ նկարագրում է մի միջադէպ այսպէս:

«Ապա զրդուեաց Մերուժանս այս զթագաւորն Պարսից եւ առեալ զօրս բազումս ի նմանէ եւ եկն եհաս յերկիրս Հայոց . . . : Գայր, հասանէր ամենայն բազմութեամբն զօրացն Պարսից յերկիրս Հայոց եւ թողոյր զբանակ զօրացն Պարսից ի գաւառին կորձէից եւ ինքն իւրավ սեփհականաւն զնդաւն հրոսիւն մեկնէր, զատանէր յԱրեաց զնդէն . . . : Եւ ինքն զիւր գունդն առեալ խաղայր, գայր հասանէր յերկիրս կող զաւառի: Եւ ինքն զտեղի առեալ՝ առնէր տես ի բանակն Մանուէլի: Եւ գայրն հասանէին լրտեսքն եւ զիտէին զՄանուէլ, զի էր բանակ նոցա ի Բագրաւանդ զաւառի ի Բագուան աւանի, որ է մօտ յաւերակսն Զարեհաւանդ քաղաքի . . . : Եւ չու արարեալ (Մեհրուժանայ) կատարել զգործն, յոր փութացեալ կամէր հասանէլ, եւ էին ի վայրսն, ընդ որ գալ էր զնդին ընդ ճանապարհն, յերինք ինչ, որում ի բնակչացն եղջերք կոչեն: Եւ մինչդեռ գայր Մերուժանն ի ճանապարհի զնդաւն իւրով, զի պեցան նմա ուղեւորք, յորս հարցանէր Մերուժանն եւ տաէր.

— «Ճանապարհ ի Բագրաւանդ ընդ որ երթայ»:

Եւ ուղեւորացն տուեալ պատասխանի՝ ասացին:

— «Ճանապարհ ընդ եղջերս է»:

Եւ մեծապէս խորեաց Մերուժանն ընդ միտս իւր, արտմեցաւ ընդ բանան, ստեկայն ուղյոր հրաման չարաչար քարշել զուղեւորսն եւ ծեծել:»¹

Կող զաւառում կամ կողովտում ինչ որ լունէր են եղել եղջերք անունով: Մեհ-

: Փառատ. Բիւր, Պատմ. թիֆիս 1913, էջ 375—377: